

A pszichoanalízis a budapesti egyetem orvoskarán 1918–1919-ben¹

I.

A huszadik század elején indult pszichoanalitikus mozgalom radikális módon törte át a hagyományos diszciplináris határokat, új típusú kapcsolatokat létesített a pszichés működések és pszichopatológiai jelenségek elméleti megközelítése, illetve a klinikai, pszichoterápiás gyakorlat között. Éppen ezért nem illeszkedett a „mainstream” tudomány paradigmáihoz, és nem kapcsolódott sem a tradicionális (természettudományi, orvostudományi, bölcsészeti) egyetemi képzési rendszerekhez, sem pedig a meglévő orvosi, neurológiai, pszichiátriai vagy pszichológiai társaságok, egyesületek hálózatához. Sőt, története során gyakran szembe került ezekkel az intézményekkel és szervezetekkel, heves ellenállást, elutasítást kiváltva belőlük vagy legalábbis egyes vezető képviselőikből. Ebben a tudományos szempontból marginális helyzetben Freud létrehozta saját, innovatív mozgalmát, amely kezdetben szűk körű informális hálózaton alapult, majd fokozatosan megteremtette a saját, párhuzamos intézményrendszerét is (regionális, országos és nemzetközi egyesületek, kiképző és terápiás intézetek stb.).

¹Ez a tanulmány részben átdolgozott változata a szerző „*Egy soha nem álmodott siker...*” *Hogyan lett Ferenczi Sándor a pszichoanalízis professzora 1919-ben?* című tanulmányának. In: PÉNZES FERENC – RÁCZ SÁNDOR – TÓTH-MATOLCSI LÁSZLÓ (szerk.): *A szabadság felelőssége. Írások Dénes Iván Zoltán 65. születésnapjára*. Debreceni Egyetemi Kiadó – Debrecen University Press, Debrecen, 2011., 244–257. o. A téma részletes feldolgozását – dokumentum-melléletekkel együtt – lásd a szerző *Pszichoanalízis és forradalom* c. könyvében (Jószöveg Műhely kiadó, Bp., 2011), amely az OTKA 79 146. sz. projektje keretében, a Nemzeti Kulturális Alap és a Lukács György Alapítvány támogatásával jelent meg.

Ugyanakkor nem mondott le arról a törekvéséről, hogy a pszichoanalízis létjogosultságát a „hivatalos tudománnyal”, az akadémiai, egyetemi világgal is elismertesse. E legitimációs törekvése szorosan összefonódott személyes – egyetemi pozíció vagy legalábbis cím megszerzésére irányuló – ambícióival is. A bécsi egyetemen Freud igen hamar, 1885-ben magántanári képesítést szerzett eredeti szakterületén, azaz neurológiából, ezután azonban ilyen aspirációi hosszú ideig sorra kudarcot valloztak.

A pszichoanalízissel szembeni ellenállásban fontos szerepe volt az antiszemitizmusnak, amely pályafutását – gyermekkorától kezdve – végigkísérte, hol nyílt, hol rejtettebb formában.² Az orvosi pálya különösen érzékeny ebből a szempontból, mivel – a hagyományos zsidó foglalkozások (ipar, kereskedelem) mellett – egyike volt azon szabad értelmiségi pályáknak, amely a liberálisnak nevezhető Monarchiában jelentősebb korlátozás nélkül nyitva állt a zsidóság fiatal, erős asszimilációs hajlandósággal rendelkező nemzedékei számára, és amelyek jó karrier- és mobilitási lehetőségeket, befogadást ígértek. Az orvosi pálya mint érvényesülési lehetőség és egyben asszimilációs csatorna a fiatal Freud pályaválasztásának – miként két évtizeddel később egyik legkorábbi híve és tanítványa, Ferenczi Sándorénak is – egyik fő motivációját alkotta. A 19. század végén a biológiai, élettani és anatómiai ismeretek, a közegészségügy, a diagnosztikai és technikai módszerek és eszközök (például a röntgendiagnosztika) fejlődése a medicina rohamos modernizálódását és professzionalizálódását tette lehetővé. Kialakult a modern orvosi szerep és státusz, amely a társadalom széles köreiben nagy tekintélyre, jelentős presztízsre tett szert. Az orvos mint polgár és mint modern szakértelmiségi ugyanakkor relatíve függetlenné válhatott a külső hierarchiától, a fennálló hatalmi-politikai viszonyoktól, mivel a tanulmányokba befektetett kulturális tőke nemzetközileg is jól konvertálható, könnyen alkalmazható volt. Az orvosi tevékenység mint modern szakértelmiségi szerep, csakúgy mint például a mérnöki tevékenység, a hagyományos értelmiségi szerepekhez (például tanár, jogász, hivatalnok) ké-

²SCHORSKE, CARL E.: *Bécsi századvég*. Helikon, Bp., 1998; GILMAN, SANDER L.: *The Case of Sigmund Freud: Medicine and identity at the fin de siècle*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1993.

pest kevésbé függött nemzeti, nyelvi, vallási, kulturális- és osztálykorlátoktól, előítéletektől. Az orvosi pályának a zsidó fiatalok körében való népszerűségére jellemző, hogy Freud diákkorában, 1880-ban, a bécsi orvosi fakultásra beiratkozott hallgatók csaknem negyven százaléka volt zsidó.³ 1890/91 és 1893/94 között, abban az időszakban, amikor Ferencki végezte ott tanulmányait, a bécsi egyetemre járó magyar állampolgárságú orvostanhallgatóknak csaknem fele, 47 százaléka volt izraelita vallású.⁴ (Ugyanez az arány Budapesten 49, Kolozsvárott pedig 15 százalék volt.) 1910-ben a budapesti orvosok csaknem hatvan százaléka volt zsidó.⁵

A zsidóság azonban az érvényesülésnek akadályát, puha, ám mégis jól érzékelhető korlátját is jelentette, legalábbis, ami a hivatalos, akadémiai, egyetemi szférát illeti. E területen is érvényesült a modern kisebbségsszociológiából ismert „üvegplafon-hatás”, ami azt jelenti, hogy bizonyos csoportok (például a nők, az etnikai vagy vallási kisebbségekhez tartozók) számára a magasabb vezető pozíciók jól „láthatók” ugyan, de egyáltalán nem, vagy csak sokkal nehezebben érhetik el, mint a domináns csoport tagjai. „Azt hiszem, nekünk zsidóknak, ha csatlakozni akarunk valahová, ki kell fejlesztenünk magunkban egy jó adag mazochizmust, készen kell lennünk arra, hogy bármi rossz megtörténhet velünk. Különben nem tudnánk elviselni. Biztos vagyok abban, hogy ha Oberhubernak hívnának, akkor újításaimmal szemben, mindennek dacára, sokkal kisebb lett volna az ellenállás.” – jellemezte ezt az állapotot Freud, Karl Abrahamhoz intézett levelében, 1908. július 23-án.⁶

Freud 1901-ben rendkívüli tanári címet kapott, végül pedig 1919 októberében nyilvános rendes egyetemi tanárrá nevezték ki. Valójában

³PULZER, PETER G. J.: *Die Entstehung des politischen Antisemitismus in Deutschland und Österreich 1867–1918*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004.

⁴PATYI GÁBOR: *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890–1918*. ELTE Egyetemi Levéltár, Bp., 2004. (Magyarországi Diákok Egyetemjárása az Újkorban 10.)

⁵Zeke Gyula adata. In: LENDVAI L. FERENC ÉS MÁSOK (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében*. I–II. kötet. MTA Filozófiai Intézet, Bp. 1990., I. kötet, 193. o.

⁶FREUD, SIGMUND – ABRAHAM, KARL: *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907–1925*. in: E. Falzeder (ed.): Karnac Books, London/New York, 2002., 54. o.

azonban ez is csupán cím maradt, katedra, tanítási kötelezettség nélkül.⁷ Voltak ugyanakkor olyan analitikusok, akik – különböző országokban – más (főként pszichiátriai vagy neurológiai) tanszékeken, illetve klinikákon alkalmilag vagy rendszeresen előadásokat tartottak a pszichoanalízisről – többek között Abraham Brill, James Putnam és Ernest Jones. Önálló pszichoanalitikus tanszék, illetve klinika azonban csak Budapesten létesült ebben az időben. Ferenczi Sándor volt a világon az első olyan pszichoanalitikus, aki – 1919 áprilisában – ebbeli minőségében kapott valódi tanítási kötelezettséggel járó nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést, és egyszersmind megbízták a budapesti tudományegyetem orvosi karán felállítandó egyetemi pszichoanalitikai klinika vezetésével is. A pszichoanalízis egyetemi oktatásának bevezetésére és önálló tanszék létesítésére 1919 folyamán Németországban is több kísérlet történt.⁸

II.

Nem Ferenczi volt az egyetlen olyan – pszichoanalízissel foglalkozó, vagy érdeklődésében, gondolkodásában ahhoz rövidebb vagy hosszabb ideig közel álló – személy, aki 1918 és 1919 folyamán Magyarországon az egyetemi hierarchia valamelyik szintjén kapcsolatba került a felsőoktatással. Varga Jenő jogász és közgazdász, aki 1918-ban a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagja, a Tanácsköztársaság alatt a szociális termelés népbiztosa lett, majd a Szovjetunió egyik vezető közgazdasági szakértőjeként vált ismertté,⁹ 1919 elején a budapesti egyetem jogi karának gazdasági-politikai tanszékére kapott egyetemi tanári kinevezést. Varjas Sándor filozófus, ugyancsak a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagja, a Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos propagandaosztályának vezetője 1919 áprilisában a logika és az ismeretelmélet egyetemi tanára lett a bölcsészkaron.

⁷Eissler, KURT: *Sigmund Freud und die Wiener Universität*. Hans Huber, Stuttgart, 1966.

⁸KADERAS, BRIGITTE: Hans Liebermanns Plädoyer für die Einführung der Psychoanalyse als Unterrichtsfach an der Universität. *Luzifer-Amor*, 2000, 13/26., 113–123. o.

⁹Varga Jenő életútjáról lásd: TÖGEL, CHRISTFRIED: Varga Jenő, a pszichoanalízis, a Tanácsköztársaság és a sztálinizmus. *Thalassa* 2000/2-3., 207–219. o.

A budapesti bölcsészkar 1918-ban újonnan alapított lélektani tanszékének vezetésére a pszichoanalízissel szemben kritikus távolságot tartó Révész Géza kapott megbízást, még közvetlenül az őszirózsás forradalom előtt.¹⁰ Ugyanerre a tanszékre – már a Tanácsköztársaság idején – Hermann Imrét nevezték ki tanársegédnek, aki 1919-ben lett a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület tagja, és ugyanitt lett gyakornok két majdani analitikus: Cziner Alice (később Hermann Alice, Hermann Imre felesége), valamint Mannheim Károly felesége, Láng Júlia. Varjas Sándor filozófus, aki szintén tagja volt a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesületnek, 1919 áprilisában a logika és az ismeretelmélet egyetemi tanára lett a bölcsészkaron. Róheim Géza etnológus, ugyancsak az Egyesület tagja, szintén egyetemi kinevezésre aspirált, ez azonban a várakozások ellenére nem jött létre. Az orvosi kar Moravcsik Ernő Emil által vezetett ideg- és elmebeteg klinikája mellé 1919-ben az Egyesület akkori tagjai közül Radó Sándor tanársegédi és Révész Erzsébet (Révész Géza testvére) asszisztensi kinevezést, Hollós István „psychiatriai előadói” megbízást kapott, Hárnik Jenőt pedig a Ferenczi által vezetett tanszékre nevezték ki tanársegédnek. Alexander Ferencet, a neves filozófus, Alexander Bernát fiát, ugyancsak az ideg- és elmebeteg klinikai asszisztensének nevezték ki. Alexander 1919-ben emigrált, és 1921-ben a berlini pszichoanalitikus egyesület tagja lett.¹¹

A következőkben elsősorban Ferenczi professzori kinevezésének háttérével és körülményeivel foglalkozom. A rövid ideig tartó egyetemi pályafutás, amelynek a Tanácsköztársaság bukása vetett véget, számos érdekes kérdést vet fel a pszichoanalízis, a tudomány és hatalom viszonyával kapcsolatban. A magyarországi pszichoanalízis 1918-1919-es története fontos társadalomtörténeti adalék az orvosi szakmát és általában az értelmiség szerepét befolyásoló politikai és ideológiai tényezők feltárásához. A kinevezés ugyanis addig példátlan módon, *rendkívüli körülmények* között történt, olyan forradalmi periódusban, amelynek

¹⁰PLÉH CSABA: Révész Géza – A sors feszültségei levelezése és székfoglalója tükrében. *Thalassa* 2009/4., 75–100. o. Kísérleti lélektani tanszéknek a bölcsészkaron való létrehozására már 1913-ban javaslat született. Lásd: SZENTPÉTERY IMRE: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635-1935*. A Pázmány Péter Tudományegyetem kiadása, Budapest, 1935, I., 613. o.

¹¹Ezekről a kinevezésekről lásd részletesebben a *Pszichoanalízis és forradalom* c. könyvemet (2011).

során a hatalomra kerülő új politikai elit a magyar tudományban és felsőoktatásban is nagy horderejű változásokat, az egyetemi és főiskolai képzési rendszereket érintő radikális tartalmi és strukturális reformokat kezdeményezett. A reform-kezdeményezések és a megvalósult intézkedések – amelyek a konzervatív akadémiai körökben heves ellenállást váltottak ki – elsősorban a magyar tudományos élet és az egyetemi oktatás modernizációját, a nemzetközi élvonalhoz való felzárkóztatását célozták. Ez, többek között, új tudományterületek bevonását, továbbá olyan elismert értelmiségieknek, tudósoknak a felsőoktatásba való bevonását is jelentette, akik korábban nem, vagy csak periférikusan kapcsolódtak az egyetemi képzési rendszerekhez.¹² A Tanácsköztársaság idején kapott egyetemi tanári kinevezést, többek között, Babits Mihály, Benedek Marcell, Fülep Lajos, Hóman Bálint, Szekfű Gyula, valamint a zsidó vagy zsidó származású tudósok közül Ferenczi Sándor mellett Mannheim Károly, Hevesy György, Pólya György, Balassa József, Hauser Arnold is.¹³ Új, eddig mellőzött tudományterületnek számított a lélektan is, amelynek a felsőoktatásban való megjelenítésére már hosszabb ideje születtek javaslatok és próbálkozások. A modern lélektan különféle ágai közül a kísérleti pszichológia Ranschburg Pál és Révész Géza,¹⁴ a gyermektanulmányozás Nagy László,¹⁵ a pszichoanalízis pedig elsősorban éppen Ferenczi Sándor nevéhez kapcsolódott.

Ferenczi és az egyetemi diákság kapcsolatának az 1919-es kinevezés idején már több mint egy évtizedes múltja volt. 1908 elején ismerkedett meg személyesen is Freuddal, és ekkor vált a pszichoanalízis elkötelezett hívévé. Ezen elkötelezettség jegyében a pszichoanalízis magyarországi hirdetését és elfogadtatását kezdettől fogva küldetésének tekintette. Ehhez eleinte elsősorban az *egyetemen kívüli művelődésnek* a modern, új

¹²Lásd erről: LITVÁN GYÖRGY: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. *Történelmi Szemle* 1968/4., 401–427. o.

¹³Lásd: KOMORÓCZY GÉZA: *A zsidók története Magyarországon* c. könyvének „Zsidók a Tanácsköztársaságban” c. fejezetét (Kaligramm, Pozsony, 2012, II. köt. 354–376. o.)

¹⁴Lásd PLÉH CSABA i. m.

¹⁵A Nagy László vezette Magyar Gyermektanulmányi Társaság már 1913-tól kezdve javaslatokat tett a tudományegyetemen és a tanítóképző intézetekben gyermektanulmányi tanácsékek felállítására, a gyermektanulmány, a kísérleti pedagógia, a gyermek-fejlődéstan és kriminál-pedagógia tárgyainak oktatására. Lásd: DONÁTH PÉTER: *Adalékok Nagy László pályájához 1918-1922*. Trezor Kiadó, Budapest, 2007.

eszmék iránt fogékony fórumait, ekkor már igen kiterjedt hálózatát használta fel, a hivatalos egyetemi kereteken kívül beinduló tanfolyamokon, egyesületek rendezvényein, szabadegyetemeken, értelmiségi- és diákkörökben (Társadalomtudományi Társaság, Galilei Kör, Társadalomtudományok Szabad Iskolája), tartott előadások, valamint orvosi, társadalomtudományi, irodalmi folyóiratokban, újságokban közölt cikkek formájában.

Előadói, népszerűsítő tevékenységéről Ferenczi gyakran beszámolt Freudnak, akivel 1908 eleje óta sűrű levelezésben állt.¹⁶ 1909. április 21-i levelében¹⁷ említette először, hogy a következő szemeszterben a Társadalomtudományi Társaság felkérésére négy előadást fog tartani pszichológiai témákról. A Galilei Körben először 1909. október 30-án tartott előadást. Erről az eseményről így számolt be Freudnak: „Nagy örömmre szolgált, hogy mintegy háromszáz fiatal és lelkes medikus előtt beszélhettem, akik lélegzetviesszafojtva hallgatták szavaimat (ill. az Ön szavait).”¹⁸ A levél végén Ferenczi így összegzi az előadás tanulságait: „Budapest egyáltalán nem tűnik rossz táptalajnak”, majd nem mulasztja el hozzátenni: „a hallgatók 9/10-e zsidó volt!” 1911-ben négy további előadására került sor a Galilei Körben, majd, mint erről a Galilei Kör folyóirata, a *Szabadgondolat* rendszeresen hírt adott, 1913 őszén és 1914 első félévében több kurzust, illetve Freud-szemináriumot tartott orvosoknak és más érdeklődőknek. 1913. május 19-én megalakult a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület, mint a nemzetközi egyesület helyi csoportja, Ferenczi elnöklelte alatt. Ferenczin kívül négy alapító tagja volt az új egyesületnek: titkára Radó Sándor lett, tagjai pedig Lévy Lajos, Hollós István és Ignotus voltak.

Bizonyára az egyetemen kívüli, de zömében egyetemistákból és fiatal értelmiségeikből álló hallgatóság körében tapasztalt érdeklődés is felbátoríthatta Ferenczit arra, hogy 1913 őszén magántanári képesítés iránti folyamodványt nyújtson be a budapesti királyi magyar tudományegyetem orvoskarára „a functionális neurosisok és psychosisok kór és

¹⁶*Sigmund Freud és Ferenczi Sándor Levelezése* (a továbbiakban FFL) magyarul hat félétkötetben jelent meg 2000 és 2005 között a Thalassa Alapítvány és a Pólya Kiadó gondozásában, szerkesztette, sajtó alá rendezte Erős Ferenc és Kovács Anna.

¹⁷FFL I/1, 127. o.

¹⁸FFL I/1.175–176. o.

gyógytanából”. A folyamodványhoz mellékelte dr. Ritoók Zsigmond belgyógyász, egyetemi magántanár és közkórházi főorvos nyilatkozatát arról, hogy sikeres habilitáció esetén engedélyt adna számára a Szt. István kórház VI. orvosi osztályán lévő idegbetegek „egyetemi tanításra való felhasználására”. Ugyanez a Ritoók Zsigmond – Ritoók Emma író-nő bátyja – később az antiszemita szélsőjobboldal egyik hangadója, a *numerus clausus* egyik kezdeményezője lett.¹⁹

A tanártestület 1913. november 25-én tartott III. rendkívüli ülésén szótöbbséggel – feltehetően Jendrassik Ernő bel- és ideggyógyász professzor nyomására – elutasította a folyamodványt.²⁰ Jendrassik a későbbiekben is a pszichoanalízis ellenfeleként lépett fel – szemben az előterjesztővel, Moravcsik Ernő Emil ideg- és elmegyógyász professzorral, akinek klinikáján, a híres „Moravcsik-klinikán” dr. Brenner József, írói nevén Csáth Géza kezdte orvosi pályáját 1909-ben.

Újabb habilitációs próbálkozásra a háború kitörése miatt már nem kerülhetett sor. A kultúrharc azonban, amely az 1918–19-es időszakban éppen a pszichoanalízis körül csúcsosodott ki, már 1914 elején elkezdődött. Ennek egyik első megnyilvánulása Apáthy István kolozsvári zoológus professzor nevéhez fűződik. Apáthy a Társadalomtudományi Társaság egyik alapító tagja volt 1900-ban, innen azonban 1906-ban néhány követőjével együtt kivált, és megalapította a konzervatív irányú Magyar Társadalomtudományi Egyesületet.²¹ Eme egyesület keretében eugenikai szekciót alapított, és a szekció alakuló ülésén, 1914. január 24-én fejtegette ki a pszichoanalízisről véleményét, olyan „rothasztó világfelfogásnak” nevezve azt, „melyre nagyon is feltűnően van reányomva a semita fajnak egyik legjellemzőbb bélyege, a minden áron való élvezni vágyás.”²²

¹⁹KOVÁCS M. MÁRIA: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon Kiadó, Bp., 2001., 107. o.

²⁰Semmelweis Egyetem Levéltára Ia. 39. Kari tanácsi jegyzőkönyv 1913–1914. 149., 163–166. o. Az ülés jegyzőkönyvét a *Pszichoanalízis és forradalom* c. könyvben publikáltam (4. sz. melléklet.)

²¹Apáthy ellentmondásos személyiségéről lásd Jászi megemlékezését, in: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Vál. és szerk. Litván György – Varga F. János. Magvető, Bp., 1982., 492–496. o.

²²*Pesti Hírlap*, 1914. január 25. 11–12. o.

III.

Az első világháborút Ferenczi honvédorvosként szolgálta végig.²³ 1914 októberében vonult be a 7. honvéd huszárezredhez Pápara, majd 1916 januárjában a budapesti Mária Valéria barakk-kórház ideggyógyászati osztályának vezetőjévé nevezték ki. Katonaorvosi tapasztalatai, mindezekelőtt a háború testi és lelki áldozataival való találkozásai fontos szerepet játszottak pszichoanalitikus felfogásának, elsősorban a *pszichés traumával* kapcsolatos nézeteinek fejlődésében. A harci események által kiváltott lelki sérülések és megrázkódtatások („háborús neurózis”, „gránátosok”) mibenléte, diagnózisa és terápiája az első világháború alatt a katonai egészségügy egyik fő problémájává vált, a központi hatalmak hadseregeiben éppúgy, mint a velük szemben álló hadseregekben. A „háborús neurotikusokat” a hadseregekbe beosztott pszichiáterek és neurológusok gyakran egyszerűen szimulánsnak tekintették, sokszor pedig igen durva, fájdalmas kezelésekkkel (elektromos áramütésekkel) próbálták őket minél rövidebb idő alatt „meggyógyítani” és visszaterelni őket a harcmezőkre vagy a lövészárkokba. Ferenczi és más pszichoanalitikusok, akik a Monarchia és Németország hadikórházaiban közvetlen tapasztalatokat szereztek az ilyen páciensekről és a katonai pszichiáterek által alkalmazott embertelen, de az esetek többségében hatástalan módszerekről, a háborús neurózisok újabb, a freudi hisztéria-konceptióból kiinduló megközelítését javasolták. A Monarchia és Németország katonai-egészségügyi hatóságai azonban csak a háború vége felé kezdtek felfigyelni a katonaeorvosként tevékenykedő pszichoanalitikusok munkáira – akkor, amikor az összeomlás közeledtével a hadikórházakat ellepő háborús lelki sérültek ellátásának és rehabilitációjának kérdése már teljességgel kezelhetetlenné vált. A hadvezetés joggal tartott attól, hogy a civil életbe visszakerülő, a nagyvárosok utcáit ellepő „háborús neurotikusok” körében termékeny talajra hull a forradalmi és antimilitarista propaganda.

²³Ferenczi katonaeorvosi ténykedéseiről lásd Erős Ferenc: Lélekgyógyászat a háború szolgálatában. In: *Trauma és történelem: Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Jószöveg Műhely, Bp., 2007., 104–120. o.; ERŐS FERENC–KAPÁS ISTVÁN–KISS GYÖRGY: Pszichoanalízis a hadseregben. *Hadtörténelmi Közlemények* 1988/35/1., 142–148. o.

1918. szeptember végén Budapesten rendezték az eredetileg Breslauban, a mai Wrocławban tervezett, de a hadihelyzet miatt ott már megtarthatatlan V. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszust. A Freud részvételével megtartott – a főváros és személyesen Bárczy István főpolgármester által támogatott – kongresszuson a fő referátumot Ferenczi tartotta „A háborús neurózisok pszichoanalízise” címmel.²⁴ A kongresszuson az osztrák–magyar, illetve a német hadvezetés magas rangú orvos-tisztekkel képviseltette magát. Néhány nappal a rendezvény után a Monarchia közös hadügyminisztériuma rendeletet bocsátott ki a hadsereghez tartozó ideggyógyászati központok, az úgynevezett „idegállomások” (*Nervenstationen*) „további kiépítése és az idegbeteg hadirokkantak kezelése” tárgyában. A rendelet leszögezi: „olyan esetek, amelyek az orvos törekvéseivel szemben már több idegállomáson tanúsítottak ellenállást, olyan idegállomásokhoz adandók át, ahol a gyógyítás pszichoanalitikus úton kíséreltetik meg.”²⁵ A rendelet már eleve, megszületésének pillanatában végrehajthatatlan volt, hiszen küszöbön állt a végső háborús vereség és a Monarchia megszűnése. Annál nagyobb volt azonban szimbolikus jelentősége, mivel a pszichoanalízis hivatalos elfogadását jelentette – ha csak végső eszközként is – a minden egyéb terápiának ellenálló háborús neurotikusok kezelése céljából. Annak felismerése, hogy a pszichoanalízis (mind egyéni, mind pedig csoportos formájában) valóban hatékony eszköz lehet nem csupán a háborús neurózisok megelőzéséhez és kezeléséhez, hanem a harci szellem fenntartásához is, a második világháború alatt történt meg, főként a brit hadseregben működő pszichoanalitikusok, így Wilfred Bion és John Rickman munkássága nyomán.²⁶

²⁴FERENCZI SÁNDOR: A háborús neurózisok pszichoanalízise. In: *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében. Válogatás Ferenczi Sándor műveiből.* Vál. és sajtó alá rend. Linczeyi Adorján. Magvető, Budapest, 1982, 199–225. o.

²⁵A rendelet német nyelvű fogalmazványa a bécsi Kriegsarchivban található (iratjelzet: KA 18. 14., A. 43-51.) Az irat magyar nyelvű változata a Hadtörténelmi Múzeum és Levéltárban található (iratjelzet: HL HM 1918 Eü. oszt. 641 cs. 569 480.12.) A teljes szöveget lásd a *Pszichoanalízis és forradalom* c. könyvemben (14a, b, c melléklet).

²⁶Lásd SHEPHARD, BEN: *A War of Nerves: Soldiers and Psychiatrists in the Twentieth Century.* Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001.

IV.

1918 ősze a pszichoanalízis hirtelen felértékelődését jelentette Ferenczi számára, több okból, közöttük személyes okokból is. Véget ért egy pusztító háború, amelyben „libidóját”, legalábbis kezdetben, „mint sokan mások, az Osztrák–magyar Monarchiáért” mozgósította,²⁷ ám ahogy közeledett a végkifejlet, egyre inkább erőt vett rajta, miként Freudon is, a resignáció, a kiábrándulás, személyes sorsuk és a mozgalom jövője miatti aggodalom. 1918. október 4-én Ferenczi így írt Freudnak:

„A mi régi világunknak, legelsősorban a Globus Hungaricusnak a felbomlása nagyon érzékenyen érinti nárcizmusunkat. Jó, hogy az embernek a magyar énje mellett van még egy zsidó meg egy pszichoanalitikus énje is, amelyet ezek az események nem befolyásolnak.”²⁸

A szeptember végi kongresszus és annak nyilvános visszhangja megerősíteni látszott Freud néhány héttel korábbi „jóslatát”, amelyet Karl Abraham berlini pszichoanalitikushoz írt levelében tett: eszerint „Buda-pest mozgalmunk központjává fog válni”.²⁹ A „jóslat” alátámasztásául tószegi Freund Antal nagyiparos és filantróp, Ferenczi és Freud páciense és barátja 1918 őszén nagy összegű, kétmillió koronás alapítványt tett a pszichoanalízis támogatása, könyvkiadó és könyvtár, valamint ingyenes kezelést nyújtó pszichoanalitikus ambulancia létesítése céljából Budapesten. Tervei között szerepelt az analitikusok kiképzésének és a pszichoanalízis egyetemi oktatásának támogatása is.³⁰

A pszichoanalízis felértékelődésében nagy szerepe volt a radikalizálódó egyetemi ifjúság megújuló érdeklődésének is. 1918. október 25-én Ferenczi tudatta Freuddal, hogy „néhány medikus azt kérte, tartsak számukra előadásokat a $\Psi\alpha$ -ról.”³¹ November 7-én pedig már arról számolt be Freudnak, hogy „[A] kétszáz diák, aki tőlem akar tanulni, úgy tűnik,

²⁷FFL II/1, 71. o.

²⁸FFL II/2, 175. o.

²⁹*The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Karl Abraham 1907-1925*. Karnac Publishers, London 2002., 382. o.

³⁰ERNEST JONES: *Sigmund Freud. Life And Work, Volume Three: The Last Phase 1919-1939*. The Hogarth Press, London, 1957; HARMAT PÁL: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*. Bethlen Kiadó, Sopron, 1994., DANTO, ELIZABETH ANN: *Freud's free clinics: Psychoanalysis and social justice 1918-1938*. Columbia University Press, New York, 2005.

³¹FFL II/2. 182. o.

a tervet nagyobb megmozdulás részévé tette, mely általában véve az egyetemi tanulmányokra vonatkozik.³²

A pszichoanalízis egyetemi bevezetésének ügye azonban csak lassan haladt előre. 1919. január 22-én Berinkey Dénes új kormánya frontális támadást indított az egyetemi autonómia ellen. Az új közoktatásügyi miniszter, a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond *az illetékes fakultás és az egyetem előzetes meghallgatása nélkül* egyszerre hét új tanárt nevezett ki a budapesti egyetem jogi karára, Ágoston Pétert, Farkas Geyzát, Jászi Oszkárt, Kovács Gábort, Rónai Zoltánt, Vámbéry Rusztemet és a már említett Varga Jenőt.³³ Néhány nap múlva, január 28-án orvostanhallgatók egy csoportja újabb petícióval intézett, ezúttal a miniszterhez. Ferenczi egyetemi meghívása tárgyában.³⁴

Az egyetemisták Kunfinak címzett beadványát követően erőteljes lobbitevékenység indul meg Ferenczi egyetemi meghívásának előmozdítása érdekében. Ennek egyik jeleként létrejött egy „Főiskolai Pszichoanalitikai Egyesület” elnevezésű, főként orvosokból álló szervezet, amelyet Litván György édesapja, Litván József visszaemlékezéseiből ismerünk.³⁵ Storfer Adolf József író és újságíró, 1919-től a Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület tagja a *Szabadgondolat* február 15-i számában követelte a pszichoanalitikai tanszék felállítását.³⁶

Február 3-án az egyetemi tanács – élén Moravcsik Ernő Emil rektorral – megtagadta a jogi karra kinevezett új professzorok beiktatását. Válaszként február 4-én a minisztertanács *felfüggesztette az egyetem autonóm hatóságainak működését*, és az újonnan kinevezett hét tanár egyikét, Jászi Oszkárt az egyetemhez kormánybiztossá kinevezte.³⁷

Jászi kormánybiztosi kinevezése újabb reményeket ébresztett Ferencziben egyetemi meghívása ügyében. 1919. február 9-i levelében így latolgatta esélyeit Freudnak: „Az ügy nem áll egészen előnytelenül; az új

³²FFL II/2. 188. o.

³³Lásd erről részletesebben: LITVÁN GYÖRGY: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918–1919 fordulóján. *Történelmi Szemle* 1968/4., 401–442. o.

³⁴Orvostanhallgatók beadványa a Közoktatási Miniszterhez. Semmelweis Egyetem Dékáni hivatal iratai 1919 1/b 29. doboz. 5785/1918–1919. Szövegét, az aláírási ívekkel együtt – lásd: *Pszichoanalízis és forradalom*, 17 a, b, c, d, e melléklet.

³⁵LITVÁN JÓZSEF: *Ítéletidő*. Tekintet Alapítvány, Bp., 1991.

³⁶STORFER ADOLF JÓZSEF: Psychoanalysis ante portas! *Szabadgondolat* 1991/4., 94–95. o.

³⁷Lásd: LITVÁN GYÖRGY i. m.

oktatásügyi miniszter barátilag viszonyul az ügyhöz, az egyetem újonnan kinevezett kormánybiztosa szintűgy. Egyesületünk memorandumban fordult a minisztériumhoz, egyidejűleg a diákok ugyanabban az értelemben petícionáltak. Néhány héten belül eldőlhet az ügy. [...] Köszönöm az érdeklődését, melyet könyvecském (Hisztéria [és a patoneurózisok]) iránt tanúsít. [...] A könyv megjelenése, amennyiben hamarosan történik, támogathatná egyetemi esélyeimet.”³⁸

A kar 1919. március 25-én – már a Tanácsköztársaság kikiáltása után – tartott ülésén tárgyalta az orvostanhallgatók beadványát. Az orvoskar dékánja, Krompecher Ödön Jendrassik Ernő professzort kérte fel „véleményes jelentéstételre”. Jendrassiknak véleményét a kari tanács egyhangúlag elfogadta.³⁹ A vélemény a pszichoanalízis elleni ismert vádakot sorolja fel, érvelésmódját tekintve pedig nem sokat különbözik Apáthy István 1914-es vádjaitól, amelyek ugyancsak a pszichoanalízis erkölcstelenségére és erotikus túlfűtöttségére hivatkoznak. Jendrassik szerint a pszichoanalízis nem egyéb, mint „pornographia és álomfejtés”. Freud módszerének lényegét abban látja, hogy a beteggel éveken át szexuális témákról beszélgetnek és „hihetetlen naivsággal vonnak le következtetéseket az így nyert zavaros adatokból”. A freudisták szerint minden álomkép „vagy a férfi, vagy a nő nemi szervére vezethető vissza”. A tanítás alapja a fiatal hisztériás nők, akik a végtelenségig beszélnek szexuális dolgokról, de voltaképpen „igen suggerálható egyének, akiknek így belesuggerált emlékeit bizonyító adatként veszik az analizálók”. Jelentésének végén Jendrassik kijelenti: „Az érdeklődőket – legnagyobb részük orvostanhallgató leány! – kielégítheti Ferenczi dr-nak önként vállalt előadása – amint ezt a beadvány tanúsítja.”

A Kunfihoz intézett petíció aláíróinak fennmaradt – hiányos – listáját⁴⁰ végignézve és a (kibetűzhető) aláírásokat azonosítva úgy látszik,

³⁸FFL II/1. 214–215. o.

³⁹Jendrassik Ernő jelentése a pszichoanalízisről. A budapesti magyar tudomány-egyetem orvostudományi kara 1919. március hó 25-én tartott ülésének jegyzőkönyve. SOTE Levéltár Orvostudományi Osztályi jegyzőkönyve 1/a 44. köt. 805–808. o. Lásd *Pszichoanalízis és forradalom*, 21. sz. melléklet.

⁴⁰A névsort lásd *Pszichoanalízis és forradalom*, 2011, 17c. és d. sz. melléklet. Az aláírók között ott találjuk többek között Szondi Lipót, valamint az analitikussá lett szabadkai születésű Sugár Miklós nevét is. Jendrassik jelentése alábecsüli a kérvényezők számát: nyolcvan aláíróról beszél, a lista szerint pedig mintegy háromszor ennyien voltak. Storfer (ld. feljebb) négyszáz

hogy a női aláírók száma valóban feltűnően nagy (bár a férfiak, legalábbis a fennmaradt ívek alapján, többségben voltak). Ez nyilvánvalóan abból is adódott, hogy összességében is viszonylag magas volt a nők arányszáma az orvostanhallgatók között. A háború miatt ugyanis az orvoskar egyre több női hallgató felvételére kényszerült, a hadbavonult vagy hadköteles férfiak helyettesítésére, a fenyegető orvoshiány elhárítására. A nők „előzönlése” számos konzervatív professzorban – így Jendrassikban is – heves ellenérzéseket váltott ki.⁴¹

V.

1919. március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot, megalakult a Forradalmi Kormányzótanács. Az eseményekre gyorsan és érzékenyen reagált Ferenczi: „Az itteni – látszólag teljes nyugalomban lejátszódott – folyamatok pszichikai hatásairól csak azt mondhatom, hogy lenyűgözőek voltak, és azok is.” – írta Freudnak március 25-i levelében. „Arról kezdek gondolkodni, mi lesz a helyzete a ψα-nak az új érában. Természetesen a legújabb vezetők is rendkívül barátságtalanok, de talán a modernitásukat vélik bizonyítani, amikor, amint hallok, támogatni akarnak minket. Természetesen szigorúan a tudományosságra kell korlátozódunk, hiszen a diktatúra cenzúrája nagyon szigorú. [...] Az egyetem jogi fakultását feloszlatták, mivel mostantól nincsenek perek. Mindent az állam adminisztrál, először rendeletek útján.[...] Minden attól függ, hogyan halad előre a kommunizmus külföldön, és milyen hamar jönnek segítségünkre az oroszok.”⁴²

Ugyanezen a napon, 1919. március 25-én a kari tanács – Jendrassik Ernő fentebb idézett „véleményes jelentéstétele” alapján – elutasította a diákok petícióját Ferenczi meghívása tárgyában. Két nappal később, március 28-án az orvoskari ülésen „a dékán felolvasta az egyetemi ügyek kormánybiztosának 87. sz. leiratát, melyben mint nem kívánatos működést teljesítő tanárokat az állásaiktól egybekötött tevékenységben való

aláíróról tud. Valószínűleg több külön íven terjedhetett a petíció a hallgatók között, és ezeknek nem mindegyike került tovább, illetve maradt fenn.

⁴¹Lásd erről: GYÖRY TIBOR: *Az orvostudományi kar története 1770-1935*. Budapest, 1936; DÓSA RUDOLFNÉ: Egyetemünk tanácsköztársasági történetéből. Adalékok az orvosképzési reformhoz és dr. Ferenczi Sándor portréjához. *Orvosegyetem* 1984/5., 1–2. o.

⁴²FFL II/1. 222–223. o.

részvételtől eltiltotta Bársony János, Bókay Árpád, báró Kétly László, Kuzmik Pál és Nékám Lajos tanárokat. [...] Az elmozdítottak pótlására a népbiztostól nyert felhatalmazás alapján az egyetemi ügyek politikai megbízottja a karnak nem kinevezett tagjai közül Pólya Jenő, Török Lajos, majd utóbb Winternitz Arnold és Holzwarth Jenő dr.-okat bízta meg, ezeken kívül pedig a magántanároknak és gyakorló orvosoknak egész sorát bízta meg, illetve részben kényszerítette, bizonyos előadások megtartására.”⁴³

1919. március 30-án a *Gyógyászat* című orvosi lapban egy nevezetes Freud-cikk jelent meg sokatmondó címmel: „Kell-e az egyetemen pszichoanalízist tanítani?”⁴⁴ Erről az írásról – amelynek időzítése nyilván nem volt véletlen – többen feltételezték, hogy valójában Ferenczi írta, Freud nevét és tekintélyét is latba véve az egyetemi pozíció elnyerése érdekében.⁴⁵ Nemrégiben azonban egy jeruzsálemi hagyatékból előkerült Freud szövegének eredeti német fogalmazványa, amely egyértelműen kizárja Ferenczi szerzőségét. Mindenesetre Ferenczi ezután is sűrűn beszámolt Freudnak az egyetemi ügyek pillanatnyi állásáról. Április 4-i leveléből kiderül, hogy az egyetem körül újra nagy mozgolódás támadt.

„A pszichoanalízis esélyei »fluctuant nec merguntur«. Ma volt nálam 1.) egy küldöttség a diákoktól, akik medikusok ψα egyesületét kívánják létrehozni.⁴⁶ Támogatni akarom őket. 2.) a Munkás Betegbiztosító főorvosa, aki ψα ambulanciát szeretne felállítani ill. az egyetem rendelkezésére bocsátani. (Mellékesen természetesen a foglalkozási megbetegedések professzora akar lenni.) 3.) Aztán jött a hír, hogy Jendrassik! és Décsi!! megbízást kapott a neurológiai oktatás újjászervezésére. (Hogy igaz-e, nem tudom. Este majd megtudom Radótól, akit szolgálatra rendeltek a közoktatásügyi népbiztosságra (a korábbi minisztérium) és ott befolyásos ember. NB: tegnapelőtt minden egyetemi professzort felfüggesztettek, néhány napon belül kell az újak kinevezésének megtörténnie. [...] 4.) Egy népbiztos nevében felszólítást kaptam arra, hogy egy rekvirált magánszanatóriumot igénybe vegyek a ψα intézet céljaira. – Elég egy napra! Ehhez még egy végzés, hogy lakásunkból egy szobát el akarnak venni. [...] Róheim a kinevezendő professzorok között kell, hogy legyen és már hétfőn kezdi az előadásokat. Elfelejtettem 5.) mondani, hogy tegnap bevontak egy ülésre, ahol a tudományos egyesületek és intézetek együttműködéséről volt szó.”⁴⁷

⁴³GYÓRY TIBOR, i. m., 750. o.

⁴⁴FREUD, SIGMUND: „Kell-e az egyetemen pszichoanalízist tanítani?” *Gyógyászat* 1919/13., 192. o.

⁴⁵Lásd SCHRÖTER, MICHAEL: Kell-e az egyetemen pszichoanalízist tanítani?” Egy eredeti Freud-szöveg megkerüléséről. *Thalassa* 2009/4., 29–44. o.

⁴⁶Erről az egyesületről lásd: LITVÁN JÓZSEF: *Ítéletidő*. Tekintet Alapítvány, Budapest, 1991.

⁴⁷FFL II/1. 228–229. o.

Április 15-én további fejleményekről számolt be:

„A pszichoanalízist minden oldalról körüludvarolják; sok fáradságomba kerül, hogy a közeledéseket elhárítsam. Tegnap azonban nem térhettem ki a direkt felszólítás elől, hogy egy állami kórházi osztályt átvegyek. Az új érában minden orvosi praxist kommunizálnak; a magánpraxis teljesen abbamarad. A pszichoanalízist kórházi terepre kell áthelyezni.”⁴⁸

Ezek a hírek igen aggasztónak tűntek Ferenczi számára. Újabb, április 2-i levelében már a félelem és a kiábrándulás jelei mutatkoztak.

„Tartózkodás,- nem vagyunk alkalmasak semmiféle hivatalos jelenlételre, minden oldalon szükségünk van a függetlenségünkre. Talán okkal mondhatjuk: isten óvjon bennünket a barátainktól. Az ellenségekkel eddig megbirkóztunk. Van egy 'azután' is, amikor majd ismét meg kell találnunk a magunk helyét. Nem voltunk és nem leszünk egyetlen irányzat követői sem, egyetlen dologtól eltekintve: kutatni és segíteni.”⁴⁹

A pszichoanalízis ügye azonban – minden ambivalencia ellenére – pillanatnyilag nyeresre állt. Április 25-én ugyanis megszületett a közoktatási népbiztosság rendelete, amellyel Ferenczit nyilvános rendes egyetemi tanárra nevezték ki (habilitáció nélkül), a kari tanács korábbi, egyhangú ellenállása dacára.⁵⁰ Győry Tibor, az ellenforradalmi kurzus orvostörténésze így kommentálta a történeteket: „[Jendrassik] jobb belátásra ösztönző felvilágosító jelentése ellenére a freudismus legperversebb irányzatának képviselőjét, egy Ferenczi Sándor nevű orvost Kunfi [...] mint a proletárdictatura közoktatásügyi népbiztosa, mégis kinevezte egyetemi ny. r. tanárnak.”⁵¹ Ezt a döntést a kari bizottság május 12-én „örvendetesen tudomásul vette”.⁵² A pszichoanalitikus klinika helyiségéül a volt Batizfalvy-szanatórium épületét jelölték ki (VII. ker. Aréna út 82.).

⁴⁸FFL II/1. 233. o.

⁴⁹FFL II/1. 235–236. o.

⁵⁰Országos Levéltár K 636 1919 III.-5.-85058. Lásd *Pszichoanalízis és forradalom*, 26. sz. melléklet. A rendelet fogalmazványán Lukács György és Kármán Tódor aláírása szerepel. Lukács a tanácskormányban először közoktatásügyi népbiztos-helyettes volt, majd a forradalmi kormányzótanács újjáalakítása után ő is népbiztos lett; Kunfi azonban megtartotta pozícióját – egészen júniusi lemondásáig. A főiskolai ügyosztály vezetője Fogarasi Béla; a műszaki és természettudományi terület irányítója Kármán volt.

⁵¹GYÖRY TIBOR, i. m., 749–750. o.

⁵²Semmelweis Egyetem Levéltára. 1/a. 45. Az Orvostudományi Bizottság üléseinek jegyzőkönyve, 1919. május 12.

VI.

Ferenczi kinevezése és a pszichoanalitikus klinika létesítésének szándéka része volt annak a kultúrharcnak, amelyet az őszirózsás forradalom polgári demokratikus, majd a Tanácsköztársaság kommunista-szociáldemokrata irányítású kormánya folytatott a zömében konzervatív szellemű, de fokozatosan engedményekre kényszerülő budapesti tudományegyetem fakultásaival szemben, s amely az egyetemi autonómia korlátozásával, illetve teljes megszüntetésével, a tanári kinevezések rendeleti útra való terelésével járt együtt. E tekintetben a folytonosságot Kunfi Zsigmond képviselte, aki a Tanácsköztársaság alatt egy ideig közoktatási népbiztosként folytatta miniszteri tevékenységét.⁵³

A kinevezés háttérében további fontos szálak képeztek azok a személyes, informális (egyes esetekben terápiás) kapcsolatok, amelyek Ferenczit és más pszichoanalitikusokat a korszak néhány fontos szereplőjéhez, vélt vagy valódi befolyással rendelkező támogatókhoz, neves értelmiségiekhez, politikusokhoz, a forradalmak szellemi előkészítőihez vagy cselekvő résztvevőikhez, elsősorban a Galilei-kör tagjaihoz fűzték. Minden bizonnyal Ferenczi érdekében „lobbítottak” a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület azon tagjai is, akik a Tanácsköztársaság idején funkcionáriusként jelentős politikai befolyással rendelkeztek: mindenekelőtt a már említett Varga Jenő közgazdász és Varjas Sándor filozófus, valamint Radó Sándor, a Magyar Pszichoanalitikai Egyesület egyik alapító tagja, akit a Közoktatásügyi Népbiztosság Fogarasi Béla vezetett főiskolai ügyosztályára rendeltek be szolgálatátételre – éppen az orvosegyetemi ügyek intézésére.

Vajon mit tudott kezdeni Ferenczi azzal a pozícióval, amely a tanácskormány rendeletével az ölébe hullott – nem előzmények nélkül, de mégis – váratlanul? Május 23-i levelében így ír Freudnak:

„Hőn óhajtott vágyam, hogy a $\Psi\alpha$ -t és didaktikai hajlamaimat az egyetemen érvényesítem, Dr. Radó kissé kalandor politikájának köszönhetően túlzott viharossággal valósult

⁵³A budapesti tudományegyetem és a kormányzat közötti konfliktusokról lásd GYÖRY TIBOR i. m.; LITVÁN GYÖRGY: A forradalmi kormány és a budapesti tudományegyetem erőpróbája 1918-1919 fordulóján. *Történelmi Szemle*, 1968/4., 401–442. o.; SZÓGI LÁSZLÓ (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003, 253–259. o.

meg. Remélem, a korábbiakhoz hasonlóan sikerülni fog a $\Psi\alpha$ -t minden politikai törekvés-től távol tartani, és örömmel gondolok a nem túl messze lévő időre, amikor én – akár professzorként, akár nem, mindegy – a föld valamelyik szép szegletén Önnel együtt lehetek, és végre dolgozhatok is. A következő vasárnap előadással nyitom meg az orvostanhallgatók által alapított egyetemi $\Psi\alpha$ egyesületet. Június 4–5. tájékán kezdem meg kollégiumomat a $\Psi\alpha$ -ról. Hogy a számomra kijelölt [Batizfalvy] szanatóriumot $\Psi\alpha$ klinikává sikerül-e alakítani, még nem mondható meg. Mindenesetre a rektor és a dékán már »kivette« belőlem a hivatali esküt. (Mint a $\Psi\alpha$ rendes nyilvános professzorából!)⁵⁴

Ferenczi leveleiből és más személyes megnyilatkozásaiból kiderül, hogy az egyetemi katedra megszerzésében igen erős, régebbi keletű személyes ambíció fűtötte. A kinevezést a pszichoanalízisnek és ezen belül saját munkásságának hivatalos elismerése mellett jóvátételként is felfoghatta, kárpótlásként mindazokért az elutasításokért, amelyeket az orvoskari testület egyes tagjaitól, elsősorban Jendrassik Ernőtől több ízben is kénytelen volt elszedni. Büszkeségét és elégedettségét azonban felülírta az aggodalom és szorongás azon körülmények és feltételek miatt, amelyek között pozícióját elnyerte. Politikailag ugyanis, mint ez Freudhoz írott leveleiben is jól érzékelhető, távolról sem azonosult a Tanácsköztársaság eszméivel és céljaival. Különösen aggasztotta őt az orvosi magánpraxis megszüntetésének, az egészségügy államosításának, „kórházi útra való terelésének” terve. Ez ugyanis a pszichoanalitikus helyzet alapvető paradigmájának felszámolásával járt volna, és professzionális tevékenységük létalapjáról foszthatta volna meg a pszichoanalitikusokat.

Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy a Tanácsköztársaság radikális szociális, felsőoktatási és egészségügyi intézkedései, reformjai és reformtervei⁵⁵ sok tekintetben találkoztak azokkal a radikális elképzelésekkel, amelyek pszichoanalitikus körökben is visszhangra találtak. Ezen elképzelések egyik eleme volt az orvosképzés reformja, amelyről a *Gyógyászat* című folyóiratban hosszabb vita folyt 1919 elején. Az orvosok újonnan alakult szakszervezetének megbízásából elkészült az orvosképzés reformterve, amelyet vitaanyagként a folyóirat is közreadott. Az egyik első hozzászóló éppen Ferenczi Sándor volt aki, a „lelkigyógyítás tudomá-

⁵⁴FFL I/1. 246. o.

⁵⁵„A forradalom orvosi intézkedései a szakmai realizmus, a társadalmi utópizmus és a jakobinizmus különös egyvelegét alkották.” (KOVÁCS M. MÁRIA, i. m., 80. o.). A Tanácsköztársaság egészségügyi politikájáról és az orvostársadalomra gyakorolt hatásáról lásd Kovács M. Mária idézett könyvét.

nyának” fontosságát hangsúlyozta „a gyakorlatra induló orvos ismeretkörében”.⁵⁶

1918/19-ben a pszichoanalitikus mozgalmon belül is megindult egy radikalizálódási folyamat, amely – részben a háborúban és a háborús neurotikusok kezelése során szerzett tapasztalatok alapján – arra irányult, hogy a pszichoanalízist tömeges terápiává terjesszék ki, és a magánpraxis határait túllépve beillesszék azt egy szocializált medicina és egy modern szociálpolitika keretei közé. Ennek jegyében születtek meg a húszas években Bécsben és Berlinben azok a pszichoanalitikus klinikák, pszichoterápiás tanácsadó központok, amelyek a társadalom szélesebb rétegei számára is elérhetővé tették a pszichoanalitikus „szolgáltatásokat”. E modellértékű klinikákat, amelyek a pszichoanalízis legitimációjának újabb szakaszát jelentették, olyan – szocialista elkötelezettségű – analitikusok szervezték meg, mint például Wilhelm Reich Bécsben, Ernst Simmel Berlinben.⁵⁷ Budapesten ilyen klinikát – sokkal szűkebb keretek között – csak a harmincas évek elején sikerült megszervezni, Ferenczi, majd halála után Bálint Mihály vezetésével.⁵⁸

Mindezeknek a fejleményeknek fontos előzménye volt Ferenczi 1919-es rövid egyetemi pályafutása. A forrásokból – elsősorban a Freuddal folytatott levelezéséből – tudjuk, hogy előadásait nagy érdeklődéssel tartotta meg az egyik belgyógyászati klinika épületében. (A pszichoanalitikus klinika számára kijelölt épület, a volt Batizfalvy-féle gyógyintézet nem áll rendelkezésére, mivel ott átalakítási munkálatok kezdődtek.) Előadásait a háborús és forradalmi események miatt meghosszabbított szemeszterben július közepéig tartotta meg, ekkor szabadságot kért, és helyettesítésével tanársegédjét, Hárnik Jenőt bízta meg.⁵⁹ Az egyetemre sohasem tért már vissza.

⁵⁶Ferenczi Sándor hozzászólása. *Gyógyászat* 1919/január, 120–121. o.

⁵⁷Lásd erről ERŐS FERENC: *Analitikus szociálpszichológia*. Új Mandátum, Budapest, 2001.

⁵⁸Lásd HARMAT PÁL: *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis*, Bethlen Gábor Kiadó, Sopron, 1994.

⁵⁹Orvostudományi Egyetem Levéltára 1/b. Dékáni hivatal iratai 1918/19. évi iktatókönyv 14 554. sz. bejegyzés. Lásd még: *Pszichoanalízis és forradalom*, 31. sz. melléklet.

VII.

Augusztus 8-án a Tanácsköztársaság fennállása alatt történt valamennyi egyetemi kinevezést visszavonták. Ez természetesen nem csak Ferenczit érintette, hanem mindazokat a pszichoanalitikusokat és pszichoanalízis-szimpatizánsokat is, akik 1919. március 21-e után kerültek be – bármilyen pozícióban – a felsőoktatásba. Vonatkozott ez a budapesti bölcsészkar lélektani tanszékére kinevezetett Hermann Imrére, Cziner Alice-ra és Láng Júliára is. Maga a tanszék és Révész Géza egyetemi pozíciója nem szűnt meg automatikusan, mivel kinevezését még 1918 őszén kapta; a személye elleni, fokozódó támadások miatt azonban helyzete ellehetetlenült, ő maga Németországba, majd 1920-ban Hollandiába emigrált.

Ferenczi augusztus 28-án a következőképpen számol be Freudnak a budapesti helyzetről:

„Az elviselhetetlen vörös terror után, mely mint rémálom nehezedett az ember kedélyére, most itt van nekünk a fehér. [...] Ha nem tévedek, most a brutális zsidóüldözés vár ránk, magyar zsidókra. [...] Hogy miként lehet majd itt élni és dolgozni, meg kell, hogy mutakozzék hamarosan. A pszichoanalízis számára természetesen az volna a legjobb, ha teljes visszavonultságban és észrevétlenül folytatná munkáját. Személyesen ezt a traumát fel kell használnom arra, hogy levessek bizonyos, a gyermekszobából származó előítéleteket, s elfogadjam a keserű valóságot, hogy zsidóként valóban hazátlan vagyok. Az így felszabaduló libidót az összeomlásból megmentett kevés barát, a jóban-rosszban elkísérő egyedüli hűségese lélek, és a tudomány között kell elosztani. [...] A rendőrségi fogdák tele vannak névtelen állítólagos »bolsevistával«, akikkel durván bánnak. Az egyetemen a legsötétebb reakció uralkodik. Elbocsátottak minden zsidó tanársegédet, a zsidó diákokat kicsapják és megverik őket.”⁶⁰

A történet szélesebb háttérének szereplői – köztük azok, akik közvetve vagy közvetlenül közreműködtek abban, hogy Ferenczi egyetemi katedrához és intézethez juthasson – csaknem mind emigráltak, köztük a Közoktatási Népbiztosság legfontosabb irányítói, Kunfi Zsigmond, Lukács György, Kármán Tódor és Fogarasi Béla is. Jászi Oszkár nem sokkal a Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécsbe emigrált. A két orvosprofesszor, Moravcsik Ernő Emil és Jendrassik Ernő már nem játszottak szerepet; mindkettő 1924-ben halt meg.

⁶⁰FFL II/2, 256–257. o.

A Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület 1919-es tagnévsorában nem találjuk már az 1918-ban még tagként nyilvántartott Varjas Sándort, Varga Jenőt, Fazekas Sándort és Freund Antalt (aki már ekkor súlyos beteg volt, és 1920 elején meghalt). Varga Jenő és Fazekas Sándor emigrált, Ignóus még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt Bécsbe távozott, de továbbra is fenntartotta kapcsolatát az egyesülettel. Az egyesületi tagok közül a legsúlyosabb megtorlás Varjas Sándort érte, akit néhány nappal a Tanácsköztársaság bukása után letartóztattak és büntetőeljárás indítottak ellene.⁶¹ Tizenkét év börtönre ítélték, 1922-ben azonban a fogolycsere-egyezmény keretében a Szovjetunióba távozhatott.

Radó Sándor ellen 1920 elején ugyancsak ügyészségi eljárás indult, amelynek során felrötták „kommunista érzelmeit”, továbbá azt, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosságon előadóként működve „közvetve részt vett az irányításban”. Az ügyészség azonban 1920. március 20-án megszüntette a Radó elleni nyomozást, mivel bűnössége volt nem bizonyítható.⁶²

A budapesti egyetem orvosi karán nagyszabású tisztogatás kezdődött. A forradalmak bukása után éppen az orvosprofesszorok közül kerültek ki azok, akik lehangosabban követelték a *numerus clausus*-t, a megnövekedett hallgatói létszámot ürügyként használva fel a zsidó fiatalok egyetemi képzésből való kiszorítására és a nők csaknem teljes kizárására.⁶³ A korábban már említett Ritoók Zsigmond orvosprofesszor elnöksége alatt 1919 áprilisában titokban, majd augusztusban legálisan megalakult szélsőjobboldali orvosszervezet, a MONE „megalapításától kezdve tekintélyes követőkre talált az orvosi szakma egyetemi elitjében.”⁶⁴ [...] Az elnökség hét professzor tagja között korábbi rektorok és

⁶¹BFL VII.18.d. 13-1524/1919 Budapesti Királyi Ügyészség Büntetőperes iratai. Varjas és társai. Lásd: *Pszichoanalízis és forradalom* 2011, 37. sz. melléklet.

⁶²BFL VII.18.d. 13-1524/1919 Budapesti Királyi Ügyészség Büntetőperes iratai, 132 860-1920 lvt. sz. Lásd: *Pszichoanalízis és forradalom*, 2011, 39a, b, c, d sz. melléklet

⁶³Az orvoskar 1919 után teljesen felfüggesztette a nők felvételét, majd csupán kivételesen engedte meg a felvételt olyan jelentkezőknek, akik kitűnő eredménnyel érettségiztek, és betöltötték legalább 22. életévüket. GYÖRNY TIBOR, i. m., 756. o.

⁶⁴„Az első teendő, Uraim, a seprés – e szavakkal nyitotta meg Avarffy Elek a MONE legális alakuló gyűlését 1919. augusztus 17-én. Budapestben – helyesebben Judapesten – orvosi rendünknek valóságos Augias istállóját kell kitakarítani... Tisztelt Uraim! Az idők megnyitották milliók lelkében lappangó vágyakozásnak zsilipjeit. A kirohanó ár el fog söpörni mindenkit,

orvoskari dékánok is voltak. A választmányban kilenc egyetemi professzor vállalt tagságot: Hoór Károly, Bársony János, akit a forradalom után az orvoskar dékánjának neveztek ki, báró Kétly László, Kuzmik Pál, Nékám Lajos, Székely Ágoston, Tóth István és Verebély Tibor. Befolyásuknak köszönhetően az orvosi kar a *numerus clausus* törvény zsidókvótáját a betű szerinti értelmezésnél is szigorúbban értelmezte: a hatszázalékos kvótát nemcsak az elsőéves hallgatók felvételére vonatkoztatta, hanem a már felsőbb évfolyamokon tanuló zsidó hallgatókra is. A zsidókvóta bevezetésekor ezért 1599 elsőéves zsidó hallgatót is megfosztottak a továbbtanulás lehetőségétől.⁶⁵ Feltehetően az egyetemről kizártak között volt a Ferenczi meghívását kezdeményező hallgatók jelentős része is. A Karády Viktor és munkatársai által készített orvoskari adatbázis alapján számolva az aláíróknak csaknem 70 százaléka, míg az 1918–19-ben az orvoskarrá beiratkozott teljes hallgatólétszám 23 százaléka volt izraelita vallású.⁶⁶

A MONE indítványára a Budapesti Királyi Orvosegyesület 1919 őszén eljárást indított „a proletárdiktatúra alatt compromittált tagjai”, köztük Ferenczi Sándor ellen.⁶⁷ A kiküldött vizsgáló bizottság előtt Ferenczi nem tagadta: „vágjai netovábbját látta teljesülni, midőn kinevezését megkapta, mert fő vágya volt, hogy az ifjúság képzésében részt vehessen”, de „kinevezését egyes érzelmekkel fogadta, mert megvolt az az érzése, hogy a proletárdiktatúra nem lesz hosszú életű”. 1920 áprilisában hosszú vita után Ferenczit huszonkét társával együtt Budapesti Királyi Orvosegyesületből való kizárásra ítélték, annak ellenére, hogy a kinevezés és azzal járó kötelezettségek (eskütétel, tanítás) elfogadásán kívül semmilyen lényeges pontban nem tudták elmarasztalni. A Tanácsköztársaság alatti szereplése és a Budapesti Királyi Orvosegyesü-

aki annak ellenében akar dolgozni.” Az út a milliók lelkétől az orvosi szakmához Avarffy fogalmazásában igen rövid volt: „Uraim! Most rajtunk a sor, most mi legyünk szervezettek, most mi agitáljunk, mi cselekedjünk, most a mi szíveink dobbanjanak össze úgy, hogy pillanatra se tévesszük szem elől fajiságunkat és orvosi rendünknek ízig-verig magyarrá való átgtyúrását! Éljen a magyar orvosi kar, éljen a haza!” Idézi: KOVÁCS M. MÁRIA, i. m., 108. o.

⁶⁵KOVÁCS M. MÁRIA uo.

⁶⁶Az adatok rendelkezésemre bocsátásáért köszönetet mondok Karády Viktornak és Bíró Zsuzsanna Hannának.

⁶⁷Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Budapesti Királyi Orvosegyesület iratai. A jegyzőkönyvet lásd: *Pszichoanalízis és forradalom*, 41. sz. melléklet.

letből való eltávolítása végképp elzárta Ferenczi útját az állami (katonai, kórházi, egyetemi) hierarchiában való további részvételének lehetőségétől. Erre sem pszichoanalitikusként, sem zsidóként nem volt többé esélye. A kizárás azonban önmagában nem korlátozta magánorvosi tevékenységét. Az Orvosi Kamara, amely előírta a kötelező kamarai tagságot, és az orvosok működési engedélyét kamarai tagsághoz kötötte, csak a harmincas években jött létre, részben a szélsőjobboldali orvos-szervezetek követelésére.⁶⁸

Ami a pszichoanalitikus körből való többi kinevezettet vagy kinevezésre aspirálót illeti, Róheim Gézát 1919. október 1-jén a Nemzeti Múzeum igazolóbizottság elmarasztalta kommün alatti ténykedéséért. Ettől kezdve Magyarországon hivatalos állást nem kaphatott.⁶⁹ Az ideg- és elmeklinikára kinevezett analitikusok közül Alexander Ferenc már 1919-ben emigrált, és 1921-ben a berlini pszichoanalitikus egyesület tagja lett. Az 1922-ben ugyancsak Berlinbe emigráló Radóval és Hárnikkal, valamint Bálint Mihállyal együtt ők alkották a berlini magyar pszichoanalitikus diaszpóra magját.⁷⁰

A büntetőjogi és politikai hajszák, az egyre erősödő intézményes antiszemitizmus és a sorozatos emigrálások következtében a magyarországi pszichoanalízis – rövid felértékelődése után – a forradalmak bukása után visszakerült abba az elszigetelt, marginális pozícióba, amely kezdeti időszakát jellemezte. Megszűnt a szoros kapcsolat azzal a – főként a Galilei Körhöz kapcsolódó – intellektuális elitel, amely a pszichoanalízis fő befogadója volt, és amely kapcsolat egyik éltető elemét jelentette. Ezt a szellemet az 1926-ban indult kolozsvári folyóirat, a Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* próbálta tovább vinni pszichoanalitikus tárgyú írásaival, majd pedig a harmincas években a József Attila nevével fémjelzett fiatal értelmiségi kör vette fel újra a szálát, sok szempontból más szellemi kiindulásból.⁷¹

⁶⁸KOVÁCS M. MÁRIA, i. m.

⁶⁹TÓTH LÁSZLÓ: Róheim Géza és a pszichoanalitikus antropológia. In: Uő. (szerk.): *Róheim Géza. Új Mandátum*, Bp. 1999, 11. o.

⁷⁰MÉSZÁROS JUDIT: „Az Önök Bizottsága” – Ferenczi Sándor, a budapesti iskola és a pszichoanalitikus emigráció. Akadémiai Kiadó, Bp., 61–74. o.

⁷¹ERŐS FERENC: *Analitikus szociálpszichológia*, i. m., 167–182. o.